

नामदेव ढसाळांच्या कवितेतील विचारदर्शन

Thoughts in the poetry of Namdev Dhasal

प्रा. डॉ. सौ. वीरा मांडवकर Prof. Dr. Veera Mandavkar

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ, महाराष्ट्र (India) ४४५ ४०१

Indira Mahavidyalaya, Kalamb, Dist. Yavatmal, Maharashtra, India 445 401

संचालक, डॉ. भाऊ मांडवकर, रिसर्च सेंटर, कळंब, जि. यवतमाळ

Director, Dr. Bhau Mandavkar Research Centre (DBMRC), Kalamb, Dist. Yavatmal

E mail: veeramandavkar18@gmail.com भ्रमणध्वनी ९४०३०९४८८५

गोषवारा :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव असलेले एक विद्रोही कवी नामदेव ढसाळ. त्यांनी दलित समाजात जन्माला आल्याने खूप दुःख भोगले. म्हणूनच आजूबाजूला चाललेला अन्याय, विषमता पाहून विराट विद्रोहाने पेटलेल्या या कवीची झेप झंझावातासारखी आहे. मार्क्सवादी विचारप्रणालीची काही तत्त्वे नामदेव ढसाळांच्या कवितेमध्ये प्रतिबिंबित झाल्याचे दिसून येते. 'अत्त दीप भव!' आणि 'बहुजनहिताय बहुजन सुखाय' हे बुद्धाच्या तत्त्वज्ञानाचे आशयसूत्र नामदेव ढसाळांनी आपल्या कवितेतून व्यक्त केले आहे. ढसाळांनी आपल्या कवितेतून चार्वाकाप्रमाणेच वैदिकांना प्रखर नकार व्यक्त केला आहे. माणसाचे माणूसपण नाकारणाऱ्या, त्याला उकिरड्यावरील अन्नालाही वंचित करणाऱ्या आणि संवेदनाशून्य बनवणाऱ्या या समाज व्यवस्थेला आणि सांस्कृतिक परंपरेला त्यांनी नाकारले आहे. असे असले तरी ढसाळांची विचारसरणी त्यांच्या स्वतंत्र दृष्टिकोनाने विकसित झाली होती आणि ते स्वतंत्र प्रतिभेचे कवी होते.

Abstract :

Dr. Namdev Dhasal is a rebellious poet influenced by the philosophy of Dr. Babasaheb Ambedkar. He was born in a Dalit society and suffered a lot. That is why the leap of this poet, ignited by the injustice and inequality going on around him, is like a whirlwind. Some of the principles of Marxist thought appear to be reflected in the poetry of Namdev Dhasal. 'Atta Deep Bhav!' And 'Bahujanhitaya Bahujan Sukhaya' is the motto of the Buddha's philosophy expressed by Namdev Dhasala in his poem. Dhasala, like Charvaka, has vehemently rejected the Vedas in his poetry. They have rejected this social system and cultural tradition that denies the humanity of man, deprives him of even the food on the coals and makes him insensitive. Even so, Dhasal's ideology was developed with his independent outlook and he was a poet of independent talent.

बीजशब्द : दलित, अस्तित्ववाद, विचारप्रणाली, अस्वस्थता, चळवळ, वास्तव, विषमता, तत्त्वज्ञान, समाज, Dalit, Existentialism, Ideology, Unrest, Movement, Reality, Inequality, Philosophy, Society

प्रस्तावना :

नामदेव ढसाळ हे १९६० नंतरच्या दशकातील एक विद्रोही कवी. प्रस्थापित समाजव्यवस्थेला विरोध करून आपल्यावर होणाऱ्या अन्यायाला वाचा फोडणाऱ्या तरुण पिढीचे प्रतिनिधी म्हणून साहित्यक्षेत्रात ओळखले जातात. अमेरिकेतील ब्लॅक पँथरच्या धर्तीवर ढसाळांनी दलित पँथरला जन्म दिला. या संघटनेने संपूर्ण महाराष्ट्रा वैचारिकरीत्या ढवळून काढला. दलित पँथरमुळेच दलित समाजातील तरुणांच्या विचारकक्षा रुंदावल्या. आपल्या अस्तित्वाची, सामर्थ्याची जाणीव त्यांच्यात निर्माण झाली. प्रचलित समाजव्यवस्थेला विरोध करण्यासाठी ढसाळांनी एका प्रभावी शस्त्राचा वापर केला, ते म्हणजे जळजळीत आग ओकणारे आणि समाजाच्या डोळ्यात अंजन घालणारे साहित्य. चाकोरीत अडकून पडलेल्या साहित्य क्षेत्राला ढसाळांनी नव्या काव्यविषयांची ओळख करून दिली. हेतूपुरस्सर नजरेआड केलेले हे जग ढसाळांनी अत्यंत प्रभावीपणे समोर आणले. 'गोलपिठा', 'मूर्ख म्हाताऱ्याने डोंगर हलवले', 'आमच्या इतिहासातील एक अपरिहार्य पात्र

प्रियदर्शिनी', 'तुही इयत्ता कंची?', 'खेळ', 'हाडकी हाडवळा', 'आंधळे शतक' अशा कित्येक रचनांमधून त्यांनी जो नवा विचार समाजासमोर आणला, त्यामुळे ढसाळ मराठी साहित्यात एक मैलाचा दगड मानले जाऊ लागले.

विषय विवेचन :

नामदेव ढसाळांच्या साहित्यात व्यक्त झालेले विचार जाणून घेताना त्यांच्या आयुष्याची, त्यातल्या अनुभवांची पार्श्वभूमी महत्त्वाची ठरते. त्यांच्यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा प्रभाव असल्यामुळे त्यांच्या विचारांची बैठक बुद्ध तत्त्वज्ञानावर आधारित आहे. विज्ञान विवेकनिष्ठ, विद्रोह आणि विश्वात्मकता ही त्यांची अंतःधारणा व ध्येय आहे. मुंबईच्या कामगारांच्या समस्यांचा जवळून परिचय असल्यामुळे त्यांच्यात मार्क्सवादी विचारसरणीचाही प्रभाव दिसतो. भांडवली व्यवस्थेचे चित्र आणि कामगारांच्या बकालपणाचे अनुभव या दोन्ही गोष्टी ढसाळांनी आपल्या कवितेत चितारल्या आहेत. त्यामुळेच ढसाळांच्या कवितेत मार्क्सवादाचे दर्शन घडते. 'अत्त दीप भव' आणि 'बहुजनहिताय बहुजन सुखाय' हे गौतम बुद्धांच्या तत्त्वज्ञानाचे आशयसूत्र आहे. ढसाळांच्या कवितांवरही याच तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव दिसतो. नामदेव ढसाळांचा परंपरांना जो नकार आहे, त्याला चार्वाकांपासूनची विद्रोही परंपरा आहे. चार्वाक जसे सत्य निर्भीडपणे मांडत असत, तद्वतच ढसाळांनी चार्वाक दर्शनातील सत्य हा विचार स्वीकारून आपल्या अवतीभवतीचे वास्तव त्याच स्वरूपात त्याच रूपात आपल्या कवितेतून मांडले आहे. नामदेव ढसाळांनी अनेक चळवळी जवळून पाहिल्या. काही चळवळींत ते सहभागी झाले. काही चळवळी त्यांनी निर्माण केल्या. या घडामोडींत जी माणसं, जे अनुभव त्यांना जवळून पाहता आले, त्यांच्या अनुषंगानेच त्यांच्या विचारसरणीला दिशा मिळत गेली आणि हाच स्वविचार त्यांच्या साहित्यातूनही प्रतीत झाला. अशा विविध विचारसरणींचा त्यांच्या साहित्यावर, त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वावर पडलेला प्रभाव त्यांचे साहित्य पाहिल्यास सहजपणे दिसतो.

आंबेडकरी विचार :

आंबेडकरी विचार हा भक्कम अशा बुद्धिवादावर उभा आहे. गौतम बुद्धांचे तत्त्वज्ञान प्रामुख्याने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी अवलंबिले. विज्ञानविवेकनिष्ठ विद्रोह आणि विश्वात्मकता ही त्यांची अंतःधारणा व ध्येय आहे. जुन्या बुरसटलेल्या रूढी-परंपरा, बुवाबाजी, ग्रंथप्रामाण्य, विभूतीपूजा, पोथीवाद, आंधळे धर्माचरण, कर्मकांडांचा अतिरेक या सर्वच गोष्टींना आंबेडकरांनी विरोध केला. 'सामाजिक स्तरावर दिसून येणारी अन्यायकारी वृत्ती व विषमता मूलक परिस्थिती जोपासणाऱ्या स्थितीप्रिय प्रवृत्तीवर प्रहार करून तिच्या वर्णजातीय समाजव्यवस्थेला मोडून नवी समाजरचना आणि मानवतेची प्रस्थापना करू पाहणाऱ्या आजच्या दलित चळवळीला विद्रोह, बंड, नकारार्थ व स्वीकारार्थ लाभलेले तसेच समाजात जनाला पोषक व प्रेरक तत्त्व प्रस्तुत करणारे आंबेडकरी विचारदर्शन म्हणजे आंबेडकरवाद.^१ आंबेडकरांनी समता, स्वातंत्र्य व बंधुता या मानवी मूल्यांना आपले तत्त्वज्ञान मानले. नामदेव ढसाळांनी स्वतः दलित म्हणून खूप दुःख भोगले आहे. म्हणूनच आजूबाजूला चाललेला अन्याय, विषमता त्यांना पटकन टोचते. विराट विद्रोहाने पेटलेल्या या कवीची झेप झंझावातासारखी आहे. डॉ. बाबासाहेबांमुळेच दलित वस्तीची दुःखे समाजासमोर आलीत. त्यांनी तळागाळात पेटवलेल्या ज्ञानज्योतींमुळेच दलित समाज ढवळून निघाला. आंबेडकरांच्या स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व सामाजिक न्याय या तत्त्वांवर सुरू झालेली सामाजिक परिवर्तनाची चळवळ अशीच चालू रहावी यासाठी त्या समाजाचे पाठबळ आवश्यक आहे, हे ढसाळ जाणून आहेत. म्हणूनच ते आपल्या अंधारात खिंतपत पडलेल्या समाजबांधवांना म्हणतात,

'सूर्यफुले हाती ठेवणारा फकीर हजारो वर्षांनंतर लाभला

आता सूर्यफुलासारखे सूर्योन्मुख झालेच पाहिजे'

(गोलपिठा, पृ ३०)

इथे सूर्य म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सूर्यफुले म्हणजे आंबेडकरी विचार होय आणि फकीर या संबोधनातून त्यांची निःस्वार्थ वृत्ती दर्शित होते. डॉ. बाबासाहेब हे ढसाळांच्या कवितेतील मूळ शक्तीस्रोत आहे. त्यांच्याकडूनच ढसाळांनी स्फूर्ती, हुरूप आणि हिंमत घेतली. पुढे आंबेडकरांच्या दलित चळवळीचे विभाजन होताना पाहून संधीसाधू, स्वार्थी दलित पुढाऱ्यांवर ढसाळ कडाडून टीका करतात. त्यांचे सच्चे अनुयायी, समर्थक असलेले ढसाळ दिवसेंदिवस नेत्यांच्या बदलत जाणाऱ्या वृत्ती प्रवृत्तीवर, तत्त्व आणि व्यवहाराच्या होणाऱ्या फारकतीवर आपल्या कवितांतून प्रहार करतात.

हे आर्ष चालीतले तुझे अनुयायी

कंठाला लंगोट बांधून डिंग्या मारतात'

(तुही इयत्ता कंची?, पृ १०९)

लोक स्वार्थापोटी आंबेडकरांच्या कार्याला विसरून गेले, पण नामदेव ढसाळ सतत ठासून सांगतात, मी त्यातला नाही. ते दलित चळवळीतील हाडाचे कार्यकर्ते, राजकीय पुढारी आणि प्रतिभावंत कवी असल्यामुळे ते आंबेडकरी विचारसरणीशी आपण एकनिष्ठ आहे हे दर्शविण्यासाठी स्वतःला 'तुझ्या मातीची प्रतिष्ठा गाणारा शाहीर' असे म्हणतात.

‘आणि मी झालो आहे तुझ्या मातीची प्रतिष्ठा गाणारा शाहीर
मी तुझा आणि तुझ्या शतकाचा एल्यार म्हणतो
ज्यांना बेइमान व्हायचे असेल त्यांना खुशाल होऊ द्या
मी माझ्यापुरते कापरासारखे छान जळून
तुझे नाव दिगंतात गाजवीन’

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे उत्तुंग विचार नामदेव ढसाळांनी नेहमीच आपल्या काव्यातून मांडण्याचा प्रयत्न केला.

मार्क्सवादी विचार :

भारतात औद्योगिकरण झाल्यानंतर भांडवली अर्थव्यवस्था निर्माण झाली. त्यावेळी या उद्योगांमध्ये अनेक कामगार संघटना पुढे आल्या. त्यांनी मार्क्सच्या तत्त्वज्ञानाचे आदर्श समोर ठेवले होते. मुंबईच्या बकालपणाचे आणि भांडवली अर्थव्यवस्थेचे चित्र या दोन्हीसोबत ढसाळांनी जीवनाचा बराच प्रवास केल्यामुळे ढसाळांना या दोन्ही गोष्टींचा जवळून परिचय होता. म्हणूनच त्यांच्या कवितांमध्ये मार्क्सवादी विचारदर्शन होते. ‘नामदेव ढसाळ यांच्या कवितेतून अस्तित्ववादी विचारप्रणालीप्रमाणेच मार्क्सवादी विचारप्रणालीचेही दर्शन घडते यात आश्चर्य नाही. कारण दलित साहित्याच्या पाठीशी डॉ. आंबेडकरांची प्रेरणा आहे आणि डॉ. आंबेडकरांनीही मार्क्सची विचारसरणी योग्य बदलांसह स्वीकारली होती. हे लक्षात घेता मार्क्सवादी विचारप्रणालीची काही तत्त्वे नामदेव ढसाळांच्या कवितेमध्ये प्रतिबिंबित झाली असतील तर नवल नाही.’^२ समाजव्यवस्थेने ज्यांना तीन हजार वर्षे ज्ञान, संपत्ती, प्रतिष्ठा यापासून पारखे केले, अशा दलित वर्गाचा मी कवी आहे, असे ढसाळ स्वतःला म्हणतात. त्यांची कविता समाजवादाला, भांडवलशाहीला सुरुंग लावते. वर्गाधिष्ठित रचनेला विरोध करते.

‘ही लोकशाही नाहीहे ही विटंबना सतरा पिढ्यांची
म्हणा म्हणा कॉमेड दंड ठोकून म्हणा
‘हाण सख्या तुझीच बारी
लोकशाही मेली तर डेगण्या मारी
द्या दवंडी कॉमेड
ही लोकशाही नाहीहे
विडंबना सतरा पिढ्यांची
मूग गिळून पोसलेली

(गोलपिठा, पृ. ८४)

खाजगी औद्योगिकरणामुळे मालक हे भांडवलदार होऊन श्रमिकांचे आत्यंतिक शोषण करत आहेत. आपण त्या शोषणव्यवस्थेला बैलासारखे जुपलेले आहोत. त्यामुळे दलित कामगारांच्या कष्टकऱ्यांच्या हक्काची ह्या भांडवलशाहीत पायमल्ली होत आहे. ही गोष्ट ढसाळांना अंतर्बाह्य अस्वस्थ करते. म्हणून ते म्हणतात,

आपल्याला प्रगतीची दिशा
नि तिचे सर्वसाधारण अंतिम फळ
याचे झाले नाही स्पष्ट आकलन
‘पवित्र खाजगी मालमत्तेचे जू’
आपण घेतलेहे मानेवर
नि भंडवलशाहीच्या तिढ्याभोवती
ढापण लावलेल्या बैलागत फिरतोय

(मूर्ख म्हाताऱ्याने डोंगर हलवले, पृ. २९)

आपल्या पत्नीलाही ते आपल्या समाजव्यवस्थेविरुद्धच्या बंडात सामील होण्यासाठी प्रवृत्त करतात. निसर्गतः स्त्रीपुरुष समान आहेत. भौतिक विश्वाच्या उत्क्रांतीची भाषा आपण बोलायला हवी. तू माझी दासी नाही, मी तुझा राजा नाही. आपण कॉमेड आहोत. श्रमिकांची सर्वाधिकारी सत्ता सांगणाऱ्या स्त्रीपुरुष विषमतेबद्दल आवाज उठविणाऱ्या आणि भांडवलशाही विरुद्ध बंड पुकारणाऱ्या मार्क्सवादी विचारांची जाणीव ढसाळांच्या कवितांतून दिसते.

बुद्धतत्त्व विचार :

बौद्ध तत्त्वज्ञान हे बुद्धिवाद आणि तर्क यांच्या कसोट्यांवर आधारलेले असून त्यातील समतेचे धोरण हेच दलितांच्या आकर्षणाचे केंद्र ठरले आहे. शांती, अहिंसा, स्वातंत्र्य आणि सत्य या तत्त्वांचाच त्यांनी विचार केला. कारण जे स्वतः बुद्धीचा वापर करत नाही, तो अज्ञानामुळे दुःखी होतो. म्हणून गौतम बुद्धांनी स्वयंप्रकाशित होण्यावर भर दिला आहे.

तुमच्या विकासाच्या आड ज्या रूढ धर्मसंकल्पना येतील त्या तोडून टाका आणि योग्य मार्गाने वाटचाल करा. 'अत्त दीप भव!' आणि 'बहुजनहिताय बहुजन सुखाय' हे बुद्धाच्या तत्त्वज्ञानाचे आशयसूत्र नामदेव ढसाळानीही आपल्या कवितेतून व्यक्त केले आहे.

'खरंच
राजकीय ठकसेनांना कसं
कळणार व्रतस्थ माणसाचं अंतःकरण
आणि त्यामधील
'बहुजन सुखाय' चा
प्रबुद्ध गजर

(प्रियदर्शिनी.....पृ. ७)

बुद्धाने सांगितलेल्या अष्टांगिक मार्गाने आपण गेलो तर आपल्या मनातील षड्विकार पापपुण्याच्या भ्रामक कल्पना नष्ट होऊन मानव स्वयंप्रकाशित जीवन जगू शकतो व प्रगतीपथावर जातो. ढसाळ हे समाजाशी बांधिलकी असणारे कवी आहे. त्यांच्या कवितेवर वैचारिकतेचा प्रभाव आहे. ही विचारांची खोली त्यांना विविध विचारवंतांच्या अभ्यासातून आलेली आहे. आंबेडकर, मार्क्स, बुद्ध चार्वाक यांच्या विचारांचा परिपाक त्यांच्या कवितांतून दिसून येतो. आपले हे विचार विविध राज्यकर्त्यांनीही आपलेसे केले पाहिजे यासाठी ते प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी यांना विनंती करतात.

'खरंच प्रियदर्शिनी
भुकेने व्याकुळ झालेले असतानाही
आम्ही आमच्या अश्रूपूर्ण डोळ्यांनी अनुभवलाय
दगडी लेण्यामधला बुद्ध'

कवी म्हणतात, आम्ही भुकेकंगाल असलो तरीही आम्हाला बुद्धाच्या विचारांचे अधिष्ठान आहे. त्यामुळे तुम्ही आणि तुमच्यासारख्या मंडळींनी आमच्याकडे पाहण्याची दृष्टी बदलली पाहिजे. ढसाळ्यांच्या काव्यातून बुद्ध तत्त्वज्ञानाचा विचार प्रामुख्याने प्रवाहित होताना दिसतो. ढसाळानी आपल्या कवितेच्या तत्त्वज्ञानाचे अंतिम ध्येय बुद्धाचा सम्यक क्रांतीचा विचार हे ठरविले आहे आणि आपल्या कवितांतून ते प्रभावीपणे मांडले आहे.

चार्वाक विचार :

चार्वाकाने वैदिकांच्या जीवनविषयक दृष्टिकोनाला प्रखर विरोध केला. चार्वाकांनी सांगितलेले तत्त्वज्ञान अनेक अर्थांनी वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. वेद हे अप्रमाण आहेत, हा पुकारा प्रथम चार्वाकांनीच केला. वेद अपौरुषेय नाहीत. ईश्वर ही मानवाने निर्माण केलेली संकल्पना आहे. पूर्वजन्म, पुनर्जन्म, स्वर्ग, नरक ह्या संकल्पना भोळ्याभाबड्या, साध्या माणसांना फसविण्यासाठी बनविण्यात आलेले मृगजळ आहे. जातिभेद, वर्णभेद, पातिव्रत्य अशास्त्रीय आणि विशिष्ट लोकांना आपल्या आधिपत्याखाली ठेवण्यासाठी केलेले षडयंत्र आहे. असे अनेक स्फोटक आणि समाजाच्या परंपरागत धारणांना हादरवून सोडणारे विचार चार्वाकाने मांडले. त्यामुळे तो सर्व वैदिकांना कायम अप्रियच राहिला. 'चार्वाक सतत पराभूत होत राहिले आणि तरीही चार्वाकांची धास्ती सतत राहिली यातच त्यांच्या भूमिकेचे मोठेपण आहे कारण सर्वांच्याच सर्वविद्रोही जाणिवेचा चार्वाक हा गाभा आहे'^३ नामदेव ढसाळानी आपल्या कवितेतून चार्वाकाप्रमाणेच वैदिकांना प्रखर नकार व्यक्त केला आहे. माणसाचे माणूसपण नाकारणाऱ्या, त्याला उकिरड्यावरील अन्नालाही वंचित करणाऱ्या आणि संवेदनाशून्य बनवणाऱ्या या समाज व्यवस्थेला आणि सांस्कृतिक परंपरेला त्यांनी नकार देणे स्वाभाविक आहे.

'कर्मकांडात/वर्णभेदात/जातिभेदात/शोषणात
त्यांनी भविष्यालाच सडत ठेवलं
त्यांनी काळोखाची पूजा बांधली
त्यांनी माणसातल्या पशुतेचं गायन केलं
जीवन म्हंजे मृत्यूचं तांडव
जीवन म्हंजे व्यस्तता, त्रस्तता नि शून्यता
त्यांनी ब्रम्हाच्या हाती सर्व काळसंदर्भ देऊन टाकला
येणाऱ्या दिवसासाठी असलेली सुखसमृद्धशांती
त्यांनी नाकारली

(प्रियदर्शिनी पृ. १९)

ढसाळानी बाबासाहेब आंबेडकरांची कायम महती गायली. पण त्यांना कधी दैवी पुरुष मानले नाही. जडवादी तत्त्वज्ञानातील एक तत्त्वज्ञानी असा त्यांचा उल्लेख करून त्याची नाळ चार्वाकापर्यंत नेली. आपल्या अवतीभोवतीच्या भयाण वास्तवतेकडे हा समाज सोयीस्करपणे दुर्लक्ष करतो, या गोष्टीची चीड ढसाळानी स्वस्थ बसू देत नाही. म्हणूनच

चार्वाकांचे लोकायत तत्त्वज्ञान ढसाळ अनेक ठिकाणी आपलेसे करताना दिसतात. पुनर्जन्मातील पापाच्या नावाने या जन्मी नरकयातना देणाऱ्या या समाजाला आपला कुरूप चेहरा दाखविताना अत्यंत भेदक, निडर भाषा ते वापरतात.

ढसाळांचा स्वविचार :

ढसाळांनी कविता लिहिताना अनेक विचारवंतांचे आदर्श डोळ्यासमोर ठेवले असले तरी त्यांच्या विचारांचे त्यांनी अंधानुकरण केले नाही. तसेही ढसाळांचा नेहमीच विभूतीपूजनाला विरोध होता. त्यांची विचारसरणी त्यांच्या स्वानुभवांनी, त्यांच्या स्वतंत्र दृष्टिकोनाने विकसित केलेली होती. या अनुषंगाने ढसाळ हे स्वतंत्र प्रतिभेचे कवी आहेत. ढसाळांनी अनेक चळवळी जवळून पाहिल्या आहेत. काही राबविल्या आहेत तर काही स्वतंत्रपणे निर्माण केल्या आहेत. त्यांची प्रत्येक कृती त्यांच्या काव्यविषयाला साह्यभूत होत गेलेली आहे. त्यांचे 'आंधळे शतक' हे पुस्तक वाचताना त्यांचा स्वविचार प्रकर्षाने व्यक्त झाल्याचे जाणवते. यातील लेखांमधले मुख्यसूत्र आजूबाजूला घडलेल्या घटनांशी त्यांचा स्वतःचा संबंध दर्शवितात. स्वविचाराने ते त्या घटनांवर भाष्य करतात. याविषयी एका मुलाखतीत ते स्वतः म्हणतात, 'कवी स्वतःच्या ग्रोधप्रमाणे वाढत गेला पाहिजे. आता गोलपिठ्याचंच उदाहरण आहे. त्यात किती फॅक्टर्स आहेत. त्यावेळेच्या पोलिटिकल सिच्युएशन्स आहेत. माझ्या बाकीच्याही इतर गोष्टी आहेत. मी ज्या ठिकाणी आलोय तो माझ्या मॅच्युरिटीचा भाग आहे. शब्दसुद्धा आले ते आपसुक आले. ते सरळ आणि सोपे होत गेले कारण मी ग्रोधप्रमाणे गेलो.'^४ ढसाळांच्या दृष्टीने साहित्यिक कोण असतो? तर तो आपल्या सभोवती चालणाऱ्या घटना, प्रसंग, वाङ्मयीन घटना यातील सांस्कृतिक अर्थ शोधत आपल्या साहित्यातून ते वास्तविकपणे मांडण्याचा प्रयत्न करतो. स्वचिंतन करतो. या स्वचिंतनातून ढसाळांची कविता साकार झाली आहे. समाजामध्ये चालणाऱ्या विचारसरणीचा बारकाईने अभ्यास करून त्याची चिकित्सा करत, त्याची प्रस्थापित घटनांशी संगती लावत ढसाळ आपली कविता साकारतात. त्यामुळे ढसाळांची स्वविचार निर्मित स्वतःची अशी काव्यप्रतिभा निर्माण झाली आहे. त्यांनी कल्पना आणि भावनेपेक्षा रोखठोक सत्य आणि गेयता, ओजस्वीतेपेक्षा समतेचा विचार महत्त्वाचा मानून आपली कविता सजवली. म्हणूनच ती हृदयाला भिडणारीच नाही तर बुद्धीला हलवून जागे करणारी आहे.

निष्कर्ष :

१. आंबेडकरी विचार हा भक्कम अशा बुद्धीवादावर उभा आहे
२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे ढसाळांच्या कवितेतील मूळ शक्तीस्रोत आहे. त्यांच्याकडूनच ढसाळांनी स्फूर्ती, हुरूप आणि हिंमत घेतली.
३. मुंबईच्या बकालपणाचे आणि भांडवली अर्थव्यवस्थेचे चित्र या दोन्हीसोबत ढसाळांनी जीवनाचा बराच प्रवास केल्यामुळे ढसाळांना या दोन्ही गोष्टींचा जवळून परिचय होता. म्हणूनच त्यांच्या कवितांमध्ये मार्क्सवादी विचारदर्शन होते.
४. जे स्वतः बुद्धीचा वापर करत नाही, तो अज्ञानामुळे दुःखी होतो. म्हणून गौतम बुद्धांनी स्वयंप्रकाशित होण्यावर भर दिला आहे.
५. चार्वाकाने वैदिकांच्या जीवनविषयक दृष्टिकोनाला प्रखर विरोध केला.
६. ढसाळांची विचारसरणी त्यांच्या स्वानुभवांनी, त्यांच्या स्वतंत्र दृष्टिकोनाने विकसित केलेली होती. या अनुषंगाने ढसाळ हे स्वतंत्र प्रतिभेचे कवी आहेत.

संदर्भ :

- १ कसबे प्रा. रावसाहेब, 'आंबेडकरवाद', बुद्धिस्ट पब्लिशिंग हाऊस, नागपूर. प्रथमावृत्ती, १९७८, पृ. ३२
२. तायडे डॉ. विलास, नामदेव ढसाळांच्या कवितेतील विचारदर्शन 'नामदेव ढसाळांची कविता : स्वरूप आणि आकलन', प्रशांत पब्लिकेशन्स, जळगाव, प्रथमावृत्ती, २०१६, पृ. २४९
- ३ पाटील म.सु. 'दलित कविता', लोकवाङ्मय मुंबई, प्रथमावृत्ती, १९८१, पृ ८२
- ४ काळसेकर सतीश, लोखंडे प्रज्ञा, नामदेव ढसाळांशी मुक्त संवाद, अनुष्ठुभ, जुलै/ऑगस्ट ९७ पृ. ५६, ५७

संदर्भग्रंथ :

- १ काळे डॉ. अक्षयकुमार, 'अर्वाचीन मराठी काव्यदर्शन', पा.ना. बनहड्डी प्रकाशन, नागपूर, प्रथमावृत्ती, १९९९
- २ कुंभोजकर डॉ. ललिता, 'दलित कविता : एक दर्शन', प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती, १९८४
- ३ जाधव रा.ग., 'निळी क्षितिजे', अमेय प्रकाशन, नागपूर, प्रथमावृत्ती, १९८२
- ४ मेश्राम योगेन्द्र, 'दलित साहित्य : उद्गम आणि विकास' श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर, प्रथमावृत्ती, १९९८

Published Details

Research Journal of India (RJI), Peer Reviewed Indexed Journal, Impact Factor 5.455, Dr. Bhau Mandavkar Research Centre (DBMRC), Kalamb, p-ISSN 2349-9370, e-ISSN 2582-4848, Vol. 7, Issue 9, Oct. 2020, pp. 116-120,

URL : http://www.indiramahavidyalaya.com/pdf_show.php?unum=593

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3763385>